

Transformation gennem teater

I Fluks' fænomenologiske fodspor

Janne Brammer Damsgaard¹

Jens Peter Jensen²

Svend Brinkmann³

---

¹Institut for Folkesundhed, Aarhus Universitet & Institut for Mennesker og Teknologi, Roskilde Universitet

²Marselisborg Centret, Aarhus & Cambridge University, UK

³Institut for Kommunikation og Psykologi, Aalborg Universitet

Damsgaard, Janne Brammer; Jensen, Jens Peter & Brinkmann, Svend 2024. Transformation gennem teater - i Fluks' fænomenologiske fodspor. *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund*, nr. 41, 122-131.

Kunst, for eksempel performanceteater, kan skabe og påvirke dybe følelsesmæssige og kropslige oplevelser. Dette essay giver, baseret på en fænomenologisk og interdisciplinær tilgang, der involverer teater, sygepleje, filosofi og psykologi, indblik i Teater Fluks' arbejde med temaet demens. Med udgangspunkt i indsigter skabt gennem et dybdegående interview med kunstnerne, argumenteres for, at kunstens værdi ikke kun ligger i den terapeutiske dimension, men også i muligheden for interaktion med dynamikker, der er indlejret i alle mennesker. Disse dynamikker kan bevæges og farvelægges gennem kunsten, hvilket kan skabe forbindelser mellem mennesker. Med de budskaber ønsker vi at udfordre eksisterende logikker i omsorgs- og sundhedsdomæner, der ofte, ret ensidigt, efterspørger dokumentation af kunstens værdi. I den kontekst argumenteres for, at kunsten ikke nødvendigvis kan eller skal måles, men at dens kraft i sin essens består i frisættelse og fremkaldelse af følelsesmæssige og transformerende aflejringer med potentiale for omsorg, sundhed og uddannelse. Med afsæt i dette perspektiv introduceres psykolog og psykoanalytiker Daniel Sterns forskning med fokus på bevægelse, vitalitetsaffekt som indre følelsesstrømme og associative netværk.

Dynamikker som kunsten og kunstnere bevidst kan fremme ved at forbinde sansninger og oplevelser. På den baggrund rækker vi afslutningsvis ud efter perspektiver fra grupper som sjældent inkluderes i offentlige meningsudvekslinger, for eksempel mennesker berørt af demens eller social- og sundhedshjælpere. Med reference til jurist og designhistoriker John Holden og filosof Jacques Rancière ønsker vi at kickstarte en demokratisk dialog om kunstens plads i samfundet, dens iboende værdi og potentiale for omsorg.

Anslag

Forestil dig at træde ind i en verden, hvor kunsten ikke blot er noget, man ser eller lytter til, men noget, man føler dybt i sin sjæl. I lyset af et samarbejde mellem fire faglige domæner nemlig teater, sygepleje, filosofi og psykologi, har vi ladet os inspirere af en samtale med performanceteater Fluks¹ om kunstens iboende værdi. Essayet er baseret på kunstneriske udforskninger og menneskelige erfaringer belyst gennem et eksplorerende interview med de to ejere af teatret, Sara Fink Søndergaard og Rasmus Malling Lykke Skov. Interviewet er udført af sygeplejerske og ph.d. Janne Brammer Damsgaard og filosof Jens Peter Jensen. Teatret har i deres forestillinger, en trilogi², gennem en årrække haft særlig fokus på demens og bidrager med et vigtigt perspektiv på kunstens rolle og betydning for omsorg. Forestillingerne beskrives som "en inddragende og sensorisk teaterinstallation om demens, inspireret af Odysseen" - en form for levende udforskning af menneskelige tilstande, hvor hver forestilling nærmest bliver et antropologisk feltarbejde i sig selv. Med baggrund i kunstnernes førstehåndsindtryk, såsom inddragelse af egne minder, krop, lys, lugt og berøring, er det hensigten, at nærværende tekst skal fungere som grundlag for videre fænomenologiske (Damsgaard, 2020; Damsgaard et al., 2022) undersøgelser³ af, hvordan performanceteater kan bidrage med værdifulde indsigter.

---

¹<https://www.teaterfluks.dk/om>

²<https://www.teaterfluks.dk/n%C3%A5rsirenernekalder>

³Få indblik i fænomenologisk perspektiv og metode og i hvordan det kan fremme forståelser af "hvordan noget opleves" – se artiklerne af Damsgaard et al. (2020; 2022).

Kunstens rolle i samfundet

Når kunstnere interagerer med samfundet og især når de beskæftiger sig med sygdomsproblematikker, kan de blive mødt med omgivelsernes behov for eller krav om at skulle retfærdiggøre "effekter" og "formål" indlejret i forståelser, der afspejler et naturvidenskabeligt dokumentationsregime eller et biomedicinsk perspektiv. Dette beskriver en af kunstnerne som paradoksalt, da kunsten i sit væsen har indlejret frigørelse i sig med opstand mod bestående strukturer:

Giver det overhovedet mening at forklare og dokumentere kunst? Det rør mig ... hvordan forklarer vi værdien af det? Jeg er virkelig udfordret af omgivelsernes behov for at skulle retfærdiggøre hvad kunst kan, men hvordan beskriver (dokumenterer, red.) man for eksempel gåsehud?

Det er klart, at kunstneriske modaliteter ofte indgår som en slags "instrument" eller "værktøj" med terapeutiske formål, men kunsten som "kunst" har en egenverdi der modsætter sig beviser og i stedet vækker sansoplevelser, som kan åbne for en dybere transformativ kraft der appellerer til det at være menneske. Der er behov for at kaste lys på kunsten som *egenart* med indlejret værdi. Med Daniel Sterns betragtninger som bagtæppe fokuserer vi derfor på kunsten som grundvilkår i tilværelsen, og vi argumenterer for, at en sådan anerkendelse og forståelse kan bidrage med betydningsfulde aspekter med potentiale for omsorg. Kunsten, her performanceteater, forstås ud fra et social-ontologisk perspektiv hvorfra vi kan udforske, formidle, og påvirke teksturer af menneskelig erfaring som et vitalt element i vores kollektive søgen efter mening, forbindelse, indtryk, udtryk, sundhed og velvære.

Kunstens transformative kraft

Kraftens kilde: Bevægelse

I teateret, og måske især i performanceteatrets verden, op- og udfordres publikum til at åbne deres sind og "hjerte" og lade sig bevæge. Sindet er kropsligt forankret, "embodied", hvilket gør, at vi kan opleve bevægelse på mange niveauer. Det åbner for nye måder at forstå og opleve livet på.

Ifølge Stern (2010) er bevægelse oprindelsen til al oplevelse (p. 20). Bevægelse er ikke begrænset til det fysiske; det kan opstå indefra gennem følelser, rationelle tanker eller interaktioner i vores daglige liv. Stern beskriver en interaktion som

en *performance*, hvor ansigter, kroppe og stemmer skaber en forestilling for både taleren og lytteren, hvilket involverer skift i opmærksomhed, interesse og livlighed. En af kunstnerne udfoldede dynamikkerne således:

I vores samfund er vi ofte for "fattige" til at forstå ting med andet end hjernen. Jeg tror på, at vi kan noget helt andet, som er enormt vigtigt. Det handler ikke kun om at informere om sundhed, men også om at være i kontakt med vores eget følelsesliv og få lov til at se verden fra andre perspektiver. Performancekunst handler om mere end blot at opføre et stykke; det er en invitation til publikum om at deltage i en fælles oplevelse og lade sig bevæge.

Når vi lytter til musik, oplever vi lyd i bevægelse; når vi oplever dans, selvom vi ikke selv bevæger os, føles det som om vi (indeni) bevæger os; når vi hører eller læser (sprog, tekst) og slipper vores fantasi løs, kan vi, indeni, opleve verdener af bevægelse. Sindet er på den måde kropsligt forankret, og det har ikke betydning hvilke modaliteter, dvs. former, bevægelsen oprinder fra. Bevægelse kan lokaliseres og opstå indefra, udefra, i naturen, gennem følelser, rationelle tanker eller i sociale eller mentale "sprækker" via interaktioner i vores hverdagsliv:

An ordinary interaction is also a performance where the faces, bodies, tone of voice, etc. of the speaker and listener are the show for each other and themselves, involving rapid shifts in arousal, interest, and aliveness ... such an interaction is a duet (Stern, 2010, p. 75).

Sagt med kunstnerens egne ord: "... gennem poetisk sprog søger vi at finde sprækkerne, bevægelsen, og folde dem ud". Det er i disse mentale, sociale og psykologiske formater kunsten, performancekunstnerne, bevæger sig.

Kraftens essens: Vitalitetsaffekt

Tænk på et øjeblik hvor det ikke var ordene, men måden de blev sagt på, der virkelig betød noget for dig ... Ifølge Stern har kunsten en helt særlig evne til at udtrykke og fremkalde følelser, der går ud over det bevidste og verbale sprog (pp. 80-87). Stern kalder disse følelsesmæssige konturer for *vitalitetsaffekter*, små men kraftfulde ændringer i vores indre følelses tilstande, som kan beskrives som brusende, svævende, eksplosive, prøvende, kraftfulde, accelererende, aftagende osv. Allerede fra fødslen oplever vi disse følelser gennem simple handlinger som vejtrækning, bevægelse og synkning. Sådanne oplevelser involverer vores nervesystem og skaber indre følelseskonturer, der er essentielle for vores

oplevelser. Et sus af vrede eller glæde, et væld af lys, en accelererende tankestrøm eller en følelsesbølge fremkaldt af musik kan alle føles som et "sus" der farver vores indtryk. De deler det samme mønster af følelsesstrøm - samme vitalitetsaffekt. En af kunstnerne beskrev det således: "Vi bygger på følelsesmæssige forbindelser mellem sansninger, når vi interagerer med publikum".

Kraftens transformation: Tværmodal omsætning og associative netværk

Ovennævnte mekanismer er tæt forbundet med Sterns begreber om tværmodal omsætning og associative netværk. Du kender det ... når en bestemt melodi, en velkendt duft eller en film pludselig bringer dig tilbage til øjeblikke, der har haft stor betydning i dit liv. Dét beskriver Stern (2004) som tværmodal omsætning - evnen til at forbinde en vitalitetsaffekt fra én sans, for eksempel lyd eller duft, med en vitalitetsaffekt fra en anden sans såsom visuelt indtryk, natur eller et minde fra en anden tid eller situation (p. 82). Sterns perspektiv forklarer, hvordan det lader sig gøre at fremkalde bestemte dufte, når vi hører et særligt stykke musik, eller hvorfor vi kan mærke glæde, når vi tænker tilbage på betydningsfulde oplevelser. Med disse teoretiske briller kan vi forstå hvordan affekterne skaber netværk, der *forbinder sansninger og danner mentale landskaber*. En af kunstnerne udtrykte: "Vi inviterer dig til at skabe forbindelser, som vi har farvelagt". Der er tale om dynamikker, der som regel foregår i vores underbevidsthed, uden vi tænker over det. Men mekanismerne er vigtige at kaste lys på, fordi de afslører det grundlæggende i, hvad det er kunsten kan, og fordi de indeholder et potentiale og en kraft, som kan kvalificere og transformere forståelser og praksis i sundhed og omsorg.

Scenekunstens udfordring af sundheds- og demensdomæner

Potentialet i vores evne til at kombinere og sammenknytte følelsesstrømme kan overføres til omsorgs- og sundhedsdomænerne, og det er netop det performancekunstnerne gør, når de inviterer publikum med ind i deres forestillinger. Kunstnerne arbejder med at skabe "liminale rum", hvor de med publikum bevæger sig ind i følelsesstrømme, hvor publikum sanser og måske

oplever nye erkendelser. En af kunstnerne beskrev: "... sådanne dynamikker, kan bidrage til dyb forbindelse og refleksion. Kunst, teater, er et kraftfuldt medium der kan udforske, påvirke og formidle menneskelige erfaringer."

For at trække tråde tilbage til indledningen ... vi *kan* træde ind i en verden, hvor kunsten ikke blot er noget, man ser på eller lytter til, men er noget, man føler dybt i sin sjæl.

Overskridelse af logikker

Hvis vi overskrider de "traditionelle" samarbejdsdomæner og logikker - her repræsenteret af kunst, performancekunst, demens, omsorg, filosofi og psykologi - kan der træde nye forståelser og forbindelser frem. En åben, kreativ og kunstbaseret tilgang til sundhed og omsorg kan fremkalde dybere forståelser og dermed empati for mennesker berørt af demens. For at forstå, og ved at "iscenesætte" demens på en måde der inkorporerer både kunstneriske og videnskabelige processer, får Gray og kolleger (2020) illustreret hvordan overskridende samarbejdskonstellationer ligefrem kan tilbyde *nye* perspektiver, der går ud over traditionelle fortællinger om tab og tragedie. Projektet "Cracked: New Light on Dementia", viser, hvordan teaterproduktioner, baseret på følgeforskning, kan udvide vores forståelse af demens ved at udfordre og omforme kulturelle narrativer. Deres studie viser, at man, gennem at skabe rum, hvor publikum kan opleve og reflektere over demens indenfor en kulturel, æstetisk og socialkritisk ramme, kan fremme mental og social forandring. Kunstneriske indtryk og udtryk kan bidrage til at afkode og forandre komplekse oplevelser og minder.

Vi argumenterer for, at sundhedsprofessionelle ved at åbne op for kunstneriske praksisser, for eksempel teater, kan skabe grobund for generering af en anden kultur og viden om sundhed og sygdom, som kan mobilisere individuel og social agens for alle parter. En af kunstnerne udtrykte: "... ved at engagere publikum i oplevelser, der er sensoriske og følelsesmæssige, skabes der mulighed for en dybere refleksion og en kritisk genovervejelse af egne, for eksempel, pårørendes og sundhedsprofessionelles, forforståelser om demens". Samarbejder, som illustreret her, kan bidrage til at afmystificere og fremme en mere inkluderende og forstående tilgang, der ikke frygter kunstens udfordringer af, bestående, sundheds- og demensnarrativer.

Kunst som ideologikritik og moddiskurs

Set i et større perspektiv peger Gray og Kontos (2019) på, at der er potentiale i at koble kunst med humaniora og samfundsvidenskab. Forskerne argumenterer for undersøgelser af strukturelle uligheder, der fremmer menneskelig uretfærdighed. De beskriver, at der er behov for en mod-diskurs til eksisterende viden og relaterede praksisser (p. 402), der undertrykker kritisk kvalitativ forskning og kunstbaserede undersøgelser. Deres ideologikritiske ståsted har ført til samarbejder og etablering af teater, der "udfordrer biomedicinens reduktionisme og den neoliberale omstrukturering af sundhed". Det kan guide publikum, så de kan forestille sig humanistiske og alternative omsorgstilgange". I det lys anbefales læseren at dykke ned i artiklen "Mellem scene og virkelighed" (Damsgaard & Jensen, 2024) hvor en social- og sundhedshjælper italesætter hvordan performanceteater, for hende, har spejlet og dannet følelsesmæssige forbindelser der har skabt nye erkendelser i arbejdet med omsorg for mennesker berørt af demens.

Kunst som pædagogisk spejl

Tænk om den transformerende kraft kunne spejles, aflejres og praktiseres i omsorgs- og sundhedsdomænerne, så borgere og sundhedsprofessionelle kunne få glæde af potentialet. I essayet har vi vist, at vi kan arbejde bevidst med kraften, hvis vi vil. Kontos og Naglie har undersøgt de indlejrede kropslige og ikke-italesætte dynamikker (2007). Gennem etnografisk forskning om personlighedsudtryk hos personer berørt af Alzheimer blev teaterstykket "Expressions of Personhood in Alzheimer's" et middel til at vise sundhedsprofessionelle den nonverbale kommunikation og de kropslige udtryk, som patienter med demens stadig er i stand til. De sundhedsprofessionelle der observerede stykket, kunne genkende og relatere til de præsenterede scenarier, hvilket førte til en øget forståelse for vigtigheden af at anerkende kropslige dynamikker. Gennem teater opdagede sundhedspersonalet *fine nuancer* i kommunikation og adfærd, som ellers let blev overset. Eksemplet er bare ét blandt mange, men viser, at der er grund til at knytte kunst, performanceteater, til forskning og pædagogiske indsatser (2010). Teater kan bidrage til (ud)dannelse der kan understøtte ikke-verbaliserede indtryk og udtryk og fremme omsorg. For sundhedsprofessionelle kan observationer, interaktioner og refleksioner gennem kunsten bidrage til en mere nuanceret forståelse af mennesker berørt af demens, deres individuelle behov og identiteter. I ovennævnte studie førte det til, at sundhedspersonalet i højere grad vægtede informationer om beboernes liv; at de i højere grad støttede beboernes

uafhængighed, og forstod vigtigheden af fysisk tilstedeværelse og kropslighed (Kontos et al., 2010). De praksisoplevelser og resultater harmonerer med tankerne bag performancekunstnernes processer, de udtrykte: "... tidligere forståelser kan ændre karakter mod andre/nye opfattelser", og det er vel netop dét, der er hensigten med uddannelse. Som social- og sundhedshjælperen udtrykte: "Sådanne indsigter er ikke kun værdifulde i den direkte omsorg for mennesker med demens – de kan også bidrage til udviklingen af uddannelsesprogrammer og retningslinjer" (Damsgaard & Jensen, 2024). Mere præcist kan det vel næppe siges.

Kunstens iboende værdi og kulturel dialog

I dette essay har vi anlagt et mikroperspektiv. Men det er værd at vende blikretningen og tage de systemiske og strukturelle briller på ved at dykke ned i John Holdens budskaber fra bogen "Cultural Value and the Crisis of Legitimacy" (2006). I bogen udfoldes hvordan kunstens iboende værdi kan bidrage til en mere helhedsorienteret tilgang til omsorg og trivsel. Ifølge Holden fordrer det en *anerkendelse* af at kunsten besidder en transformativ kraft – en kraft, der ikke kun beriger vores indre liv, men som også kan styrke fællesskabet ved at skabe forbindelser og fremme empati i sammenhænge hvor mennesker interagerer i grupper. På den måde rækker kunstens implikationer ud over målbare sociale og økonomiske resultater, og rører ved kernen af den menneskelige erfaring på et social-ontologisk plan. Denne anerkendelse behøver ikke blive forstået som en modstilling til, hvad nogen vil kalde, instrumentelle fordele ved kunsten, men snarere som en *udvidelse* af vores forståelse af hvorfor kunst er så afgørende for et sundt og livskraftigt samfund. I dét perspektiv mener Holden, at vi må skabe et *demokratisk mandat* for kulturen, hvilket understreger behovet for en bredere og mere inkluderende samtale om kunstens værdi, som involverer alle samfundslag. En sådan dialog vil ikke kun styrke kunstens position i samfundet, men også sikre, at fremtidig finansiel, offentlig og privat, støtte til kunsten, afspejler et bredere spektrum af værdier og kulturelle erfaringer. Med Holden argumenterer vi for, at hvis dette potentiale skal kunne realiseres, må kulturinstitutioner, kunstnere, politikere, sundhedsprofessionelle og offentligheden engagere sig i en *åben dialog*, der anerkender og værdsætter de mange facetter af, hvad kunsten kan. Dybere indsigt i kunstens iboende kraft, understøttet af en demokratisk dialog om kulturens plads i vores liv, vil ikke blot berige det enkelte menneske, men også bidrage til et mere sammenhængende samfund. Det er især vigtigt i forbindelse med omsorg for marginaliserede samfundsgupper, som mennesker berørt af

demens, hvor kunst, for eksempel teater, har vist sig at være et vigtigt element til at vække og påvirke følelsesstrømme. Her ligger der potentiale for omsorgs- og sundhedsdomænerne generelt, og i hverdagens praksis, specielt.

Afsluttende bemærkninger om kunstens kraft

Gennem en fænomenologisk, eksplorerende, og dialogisk tilgang har vi afdækket, hvordan der i os alle løber følelsesstrømme med iboende kræfter, der kan være transformerende. Med udgangspunkt i indsigterne fra interviewet med kunsterne fra Teater Fluks, har vi argumenteret for at kunsten, i sin essens, indeholder potentiale til at interagere på disse dybe, kropslige, før-sproglige og nonverbale niveauer. Derved kan kunsten, performanceteater, nå ud over det talte sprog og røre ved vores indre liv og fællesskab gennem følelsesmæssig og kropslig resonans. Det er særligt afgørende i forbindelse med demens, hvor de berørte ofte kæmper med verbalt udtryk. Vi har således argumenteret for at kunsten ikke "bare" består af æstetiske udtryk, men besidder en kraft, der kan formidle følelser, erindringer og tanker på en måde, der fremmer intra- og intersubjektiv bevidsthed. I det perspektiv kan scenekunst, performanceteater, med-skabe rum, hvor deltagerne kan opleve en tilstand af forbindelse og åbenhed, hvilket kan lede til transformerende oplevelser. På den måde udfordrer kunsten omsorgs- og sundhedsdomæner, det biomedicinske perspektiv, og skaber måske nye veje til omsorg, sundhed og velvære. Set i en sundhedsprofessionel kontekst kan disse observationer og tydeliggørelser af kunstens dynamikker medvirke til at skabe dybere indsigt i oplevelser og behov. Det potentiale kan inspirere uddannelser til en mere helhedsorienteret og humanistisk omsorgspraksis, der understøtter følelsesmæssige forbindelser og før-sprogligt fokus. I det lys er der behov for en demokratisk dialog om kunstens plads i samfundet, som hindrer, at udsatte og udfordrede grupper bliver isoleret fra samfundslivet. Demokrati forstår vi her, på linje med den franske filosof Jacques Rancière (2021), som det at mennesker, der ikke før har været synlige og hørlige, får, tager, ordet, og medvirker til at skabe andre og nye omsorgs- og sundhedslogikker. Her er "ord" ikke kun det talte ord, men den kommunikation og interaktion, de følelsesstrømme, der hele tiden foregår mellem mennesker. Dét er en kunst, og det er kunstens, og omsorgspersoners, opgave, at bidrage til, at mennesker med udfordringer på sprog og hukommelse inviteres og bliver hørt.

Referencer

- Damsgaard, J. B. (2020). Phenomenology and hermeneutics as a basis for sensitivity within health care. *Nursing Philosophy*, 22(1). <https://doi.org/10.1111/nup.12338>
- Damsgaard, J. B., & Jensen, J. P. (2024). Mellem scene og virkelighed: Teater, demens og omsorg. *Sygeplejevidenskab.dk Fag, Disciplin & Fagkundskab*. <https://doi.org/10.62680/FA2424>
- Damsgaard, J. B., Pilegaard, M., & Brinkmann, S. (2022). Embodied relational research: How can researchers' competences in exploring existential aspects be enhanced? *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, n/a(n/a). <https://doi.org/10.1111/scs.13125>
- Gray, J., Dupuis, S. L., Kontos, P., Jonas-Simpson, C., & Mitchell, G. (2020). Knowledge as Embodied, Imaginative and Foolish Enactment: Exploring Dementia Experiences through Theater. *Forum, qualitative social research*, 21(3). <https://doi.org/10.17169/fqs-21.3.3444>
- Gray, J., & Kontos, P. (2019). Working at the margins: theatre, social science and radical political engagement. *Research in drama education*, 24(3), 402-407. <https://doi.org/10.1080/13569783.2019.1604125>
- Holden, J. (2006). *Cultural Value and the Crisis of Legitimacy. Why culture needs a democratic mandate*. DEMOS.
- Kontos, P. C., Mitchell, G. J., Mistry, B., & Ballon, B. (2010). Using drama to improve person-centred dementia care. *International journal of older people nursing*, 5(2), 159-168. <https://doi.org/10.1111/j.1748-3743.2010.00221.x>
- Kontos, P. C., & Naglie, G. (2007). Expressions of Personhood in Alzheimer's Disease: An Evaluation of Research-Based Theatre as a Pedagogical Tool. *Qualitative Health Research*, 17(6), 799-811. <https://doi.org/10.1177/1049732307302838>
- Rancière, J. (2021). *Den frigjorte beskuer og Det sanseliges deling* (1. udgave. ed.). Informations Forlag.
- Stern, D. N. (2004). *Det nuværende  jeblik. I psykoterapi og hverdagsliv*. Hans Reitzels Forlag.
- Stern, D. N. (2010). *Forms of vitality : exploring dynamic experience in psychology, the arts, psychotherapy, and development*. Oxford University Press.